

BØRNEVELFÆRD

Af Per Schultz-Jørgensen

– og manglende børnepolitisk konsekvens

Børn fylder ikke meget i diskussionerne om fremtidens velfærdssamfund. Det har således ikke været muligt at finde mange ord i rapporterne fra Regeringens Velfærdskommission (RVK), hvor børn nævnes. Børn er med i et afsnit om grundskolen, men ellers er synspunktet snarere, at børn og daginstitutioner betragtes som en "nettoudgift" i det sociale regnskab. Måske symptomatisk for den forholdsvis snævre synsvinkel, der anlægges af RVK. Men ikke desto mindre er det tankevækkende, fordi børn er en integreret del af både nutidens og fremtidens velfærdssamfund. Det er børnene, der skal tages hånd om i daginstitutioner, mens forældrene er på arbejdsmarkedet, det er de mest udsatte børn, der skal støttes og dermed "belaste" det sociale budget, det er dagens børn, der i fremtiden træder ind på arbejdsmarkedet. Børn er inde i velfærdsperspektiverne fra enhver tænkelig vinkel – også for de forældre, der knokler på arbejdsmarkedet. Derfor er det vigtigt også at bringe børnene ind i velfærdsdebatten. Denne artikel skal give et bidrag hertil.

Et godt sted at begynde er med spørgsmålet: hvordan har børn det egentlig i Danmark – hvordan står det til med børns velfærd? Hvordan udformes børnepolitikken i et af de rigeste samfund i verden? Går det fremad, så børns velfærd udbygges og sikres stadig bedre, eller går det den anden vej? Det er de spørgsmål, der skal indkredses i det følgende ved i hovedsagen at anlægge en samfundsmæssig synsvinkel. Det betyder også at se på udviklingen i et vist historisk lys og dermed også overveje, om velfærdssamfundet i disse år bevæger sig i en retning, der er til fordel for børn og deres opvækst – eller det modsatte.

Det betyder endelig også at overveje, hvilke krav der fra en børnevinkel skal stilles til en fremtidig udvikling af velfærdssamfundet.

Men først en historisk dimension, hentet frem med baggrund i den børnepolitiske udvikling i de sidste 2-3 tiår.

EN BØRNEPOLITISK LINJE BLIVER FORMULERET

1960'erne og 70'erne ændrede afgørende ved familieforholdene i Danmark. Kvinderne og ikke mindst småbørnsmødrene kom ud på arbejdsmarkedet, det var den nye realitet, som velfærdssamfundet skulle forholde sig til. Det skete ved at udbygge daginstitutionsområdet med masser af nye institutioner og med dagplejen, der kom ud af det grå og sorte og blev anerkendt dagpasning for de 0-2 årige. Alt dette er velkendt og viser nye opvækstvilkår for børn over en bred skala i Danmark.

Det skabte en ny opmærksomhed mod børns opvækstvilkår, for det var i samme periode, at skilsmissernes antal steg dramatisk, og der blev sat alvorlige spørgsmål ved, hvordan børn og børnefamilien egentlig klarede omstillingsprocessen fra et industrisamfund til et såkaldt senmoderne samfund. Børn bliver mere og mere henvist til at være pendlere mellem daginstitution, skole og fritidstilbud – de navigerer på egen hånd og omsorgen for dem bliver mere og mere uddelegeret. Mens forældrene arbejder mere og mere.

Det stiller nye spørgsmål til børns opvækst, og der blev i 1980'erne også søgt givet svar på nogle af dem. Det starter med Børnekommissionen (1976-81), der præsenterer den mest omfattende kulegravning på børne og familieområdet, der er set i Danmark. Den efterfølges af adskillige andre udvalg, der alle forsøger at gøre status for børn: Udvalget om børns dagligdag, børn i trafikken, børns retsstilling, børn af dårligt stillede (Lavindkomstkommissionen) og i 1988 Det Tværministerielle børneudvalg, der skulle forsøge at koordinere indsatsen mellem de forskellige ministerier. Som en slags slutpunkt på denne samfundsmæssige erkendelsesproces kommer i 1988 Regeringens handlingsplan for børn med titlen: "Det skal være godt at være barn i Danmark". Det originale i dette dokument på godt 30 sider er ikke så meget indholdet, snarere det budskab, at samfundets forpligtelse for børn ikke bare følger af sig selv, det skal formuleres direkte som en børnepolitik. Sagt på en anden måde: børn og forældre har ikke altid helt sammenfaldende behov. Derfor må vi sætte ind med en særlig indsats for børn.

I 1990'erne fortsætter denne linje og nu med en række initiativer, der forsøger at omsætte erkendelsen i handling. Det starter med ratificeringen af FN's Børnekonvention (1991), etableringen af et Børneråd (1994), gennemførelse af det stort anlagte sociale udviklingsprogram SUM (Socialministeriets Udviklingsmidler) i perioden 1988-91, der i høj grad også handlede om sociale projekter i børns konkrete hverdag, vedtagelse af en række forbedringer for børnefamilier og børn: børnefamilieydelse, der kom allerede i 1987, "børnepakken" (1991), småbørnsydelse (1990/91), forældreorlov (1994), Regeringens handlingsplan for de svagest stillede børn og unge (1994) som en konsekvens af rapporten "Risikobørn" i 1993 (Jørgensen, et al, 1993) og fulgt op med lov mod forældres fysiske afstraffelse af deres børn (1997). Det var et tiår, hvor der gradvist skete en adskillelse mellem familiepolitik og børnepolitik, og hvor Regeringen ligefrem nedsatte sit eget permanente børneudvalg med socialministeren som formand. Det var en udvikling, som man med rette var lidt stolt over: "Jeg synes godt, at vi i det politiske system kan tillade os at være lidt stolte af, hvad der er nået" (daværende finansminister Mogens Lykketoft i 1996) – og fulgt af daværende socialminister Karen Jespersen (også i 1996): "... At vi faktisk er kommet langt med at få en sammenhængende børne- og familiepolitik" (Jørgensen 1997).

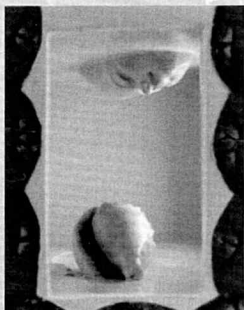
Det er en udvikling, som giver sig mange små og store udtryk, men der skal ofte kæmpes om fremskridtene. Fx blev loven om afskaffelse af forældres revselsesret i 1997 vedtaget med en stemmes flertal i Folketinget – uden så at behøve at nævne hvem det var, der stemte imod. Men skridt for skridt blev børn mere synlige som "subjekter": børn skal "høres" ved skilsmisser og ved anbringelse uden for hjemmet. Ikke uden grund en vis stolthed.

Men hvordan er det så gået? Et svar på det spørgsmål kræver en overvejelse over, hvad velfærd for børn egentlig er – set fra en samfundsvinkel i et velfærdssamfund?

HVAD ER VELFÆRD FOR BØRN?

I sin centrale kerne er velfærd for børn knyttet til begreber som behovsopfyldelse, trivsel, socialt netværk og kognitiv udvikling. Fra en psykologisk vinkel er det muligt at omsætte disse begreber til både teoretiske overvejelser og empiriske dokumentationer – og litteraturen er rig på begge dele. Ikke mindst i årene efter 2. verdenskrig har der været en omfattende forskning på børneområdet, og den peger klart i retning af, at børn både er sårbare, hvis velfærden ikke er optimal – og samtidig tilpas robuste til at kunne overvinde mangler, der ikke overstiger en vis tærskel (Schaffer 2004). Det afgørende er, at vi i dag har en grundlæggende viden om, hvad kravene er til børns velfærd.

Hvis vi omsætter disse krav til et samfundsplan, er det muligt at gå et skridt videre og overveje de social-politiske rammer for en optimal børnevelfærd. Med erfaringerne fra den danske og nordiske udvikling gennem de sidste 20 år tror jeg det kan gøres ved at formulere følgende krav til en velfærdsoverretet børnepolitik:

- Fleksible barsels- og orlovsordninger for småbørnsforældre, herunder omsorgsdage for forældre op gennem barndommen
- Forebyggende indsats på både social- og sundhedsområdet, herunder opsøgende og støttende indsatser
- Dagpasningsmuligheder med vægt på kvalitet
- Skoletilbud med vægt på rummelighed og alsidig udvikling
- Hjælp til børn ved familiesammenbrud
- Konsolidering af børns rettigheder, lovgivningsmæssigt og i praksis
- Beskyttelse mod udnyttelse og overgreb (fx seksuelle overgreb, vold, mobning)
- Måltrettet indsats over for børn i risikogruppen (fx "negativ social arv", fattigdom) og særligt udsatte børn (fx traumatiserede børn).

Fra en overordnet velfærdspolitisk vinkel vil en indsats skulle omfatte alle disse sider ved børns velfærd. Det betyder en satsning frem mod realiseringen af en børnepolitisk vision, som også sker ud fra en klar erkendelse af, at børn på mange måder er udsatte i et samfund, der i den grad trækker på forældrenes deltagelse i den erhvervsmæssige beskæftigelse. Danmark har – sammen med Sverige – verdensrekord hvad angår småbørnsmødre på arbejdsmarkedet.

Men lever vi op til denne vision hvad angår børns velfærd? Fastholder vi og udbygger vi den børnepolitiske linje hen over årtusindskiftet? En vurdering heraf er kompliceret, men skal alligevel forsøges med baggrund i en børnefaglig tilgang.

ER DEN BØRNEPOLITISKE LINJE KNÆKKET?

En sammenhængende børnepolitik vil skulle trække på betydelig sagkundskab i råd og udvalg – og vil kræve betydelig koordinering, både på topplan og lokalt. Derfor blev der iværksat en række initiativer i 1990'erne, der styrkede disse træk i den socialpolitiske virkeliggørelse.

Med regeringsskiftet i 2001 blev denne linje usikker eller direkte brudt. Det skete ved at nedlægge en række af de koordinerende udvalg på børneområdet: Det Tværministerielle udvalg for børn, Regeringens Børneudvalg og Kulturens Børn. Nogle af opgaverne blev lagt over i andre organer, andre blev anset for overflødige ud fra devisen om at komme "smagsdommerne" til livs. Andre undgik nedlæggelsen men blev kraftigt beskåret – som fx Børnerådet. Disse ret drastiske ændringer betyder ikke nødvendigvis, at den positive udvikling er stoppet, den kan være gået ad andre veje eller formuleret med andre strategiske mål. Men er den det?

Blandt de mere markante initiativer, der er iværksat inden for de seneste 3-4 år skal nævnes:

- Indførelse af en barselsorlov på 12 måneder med samtidig afskaffelse af forældreorloven (2002)
- ændringer på daginstitutionsområdet med hensyn til udvidet mulighed for hjemmepasning, ophævelse af anciennitetsprincippet på ventelisten og indførelse af læreplaner
- indsatser for udsatte børn vedr. den sociale arv (2003), seksuelt misbrug, unge på sikrede institutioner og anbringelse uden for hjemmet (2004/2006).

På nogle af disse områder er der tale om en klar forbedring. Det gælder mht. fordobling af længden af barselsorloven og vedtagelsen af en reform på anbringelsesområdet. På andre områder er der snarere tale om tilbageskridt: lempelsen af kommunernes pasningsgaranti (tilskud til hjemmepasning), arbejdsløse børn kan sættes bagest i køen til en plads i institutionen (ophævelse af anciennitetsprincippet), unge ned til 12 år på sikrede institutioner. På atter andre områder har indsatsen været svag, det gælder fx handlingsplanen mod seksuelt misbrug af børn og en styrkelse af hjælpen til børn ved familiesammenbrud.

Det kan dermed være svært at se en linje på det konkrete børneområde, der kan afsløre om der er tale om at bevare sigtet og udviklingen frem mod en egentlig sammenhængende børnepolitik.

Udviklingen på børneområdet gennem de sidste 3-4 år skal imidlertid også medinddrage den brede social- og økonomiske udvikling, der er gennemført i samme periode. Og her er der især et markant træk, der springer i øjnene, nemlig indførelsen og den stadige fastholdelse af et skattestop.

Skattestoppet har for mange kommuner haft den afledte konsekvens, at der er tale om enten klar økonomisk tilbageholdenhed, betydelig låntagning for at klare de mest elementære udgifter eller direkte besparelser på driften. Det har i mange tilfælde direkte ramt børneområdet – og her er det ofte enten skole- eller daginstitutionsområdet, der holder for. Blandt andet har nogle kommuner foretaget merindskrivning i daginstitutioner eller de har ændret på aldersgrænserne for børns ophold i vuggestue og børnehave – i en kommune er grænserne fx ændret fra den hidtidige grænse på 3 år til 2 år og 10 måneder. Da vuggestuen har højere normering end børnehaven er konsekvensen en besparelse. En tredje udvej har for en del kommuner været at sammenlægge forskellige institutionstyper, fx børnehave med SFO. Skattestoppet er formentlig ikke tænkt som børnepolitik – men virker sådan med sin afledte praktiske konsekvens for børn. Og den konsekvens er en tydelig forringelse af vilkårene.

Vurderet så langt kan man uden større usikkerhed sige, at den børnepolitiske linje enten er stoppet op eller at den er veget til fordel for økonomiske prioriteringer. Og det på trods af visse fremskridt på enkeltområder som fx længere barselsorlov og en anbringelsesreform, der søger at rette op på en række mangler. Effekten af den samlede politik er generelt set til ugunst for børn. Men hvordan ser situationen ud for de mest udsatte børnegrupper?

DE UDSATTE BØRN

Rapporten om risikobørn fra begyndelsen af 90'erne (Jørgensen et al. 1993) viste, at omkring 15 pct. af børnegruppen i Danmark befinder sig i en risiko for fejludvikling. En litteraturanalyse små 10 år efter afslørede, at gruppen stadig har et sådant omfang (Jørgensen 2002).

Hvordan er udviklingen så gået gennem de sidste 3-4 år med de initiativer, der især er iværksat af den nuværende regering? To forhold skal omtales, det ene handler om børn i flygtningefamilier, det andet om børn i familier, præget af fattigdom.

Den lave startydelse til flygtninge har klare konsekvenser for de børn, der – måske endda over en længere periode – skal leve på de stærkt begrænsede betingelser som niveauet for starthjælp sætter. Og uanset der er tale om en minoritet i forhold den store gruppe af danske børn, så er det udtryk for en særlig børnepolitisk markering, vendt mod de særligt svage børnefamilier. Til illustration af det niveau, der er tale om, kan nævnes, at hvor en gennemsnitlig dansk familie med et barn har et budget på kr. 8.447, har en flygtningefamilie med et barn kr. 5.385 til rådighed månedlig (på 2003 niveau) – og beløbene for de tilsvarende familier med to børn er henholdsvis kr. 10.312 og kr. 6.556 (Jørgensen 2003).

Når man betænker flygtninges stærkt begrænsede muligheder for at få et job på arbejdsmarkedet virker starthjælpen stærkt diskriminerende – og den har klare konsekvenser for børnene i de berørte familier. For mange er der tale om forhold, der er i nærheden af fattigdomsgrænsen – eller direkte under EU's fattigdomsgrænse (se Hansen 2005). Det gælder især, når der er tale om familier med tre børn.

For de børn, der befinder sig i flygtninge- og asylcentre er situationen særlig horribel. Det er børn, der ofte har været udsat for traumatiske oplevelser, men hvor de ikke modtager tilstrækkelig og hurtig hjælp af de danske myndigheder. Det er dokumenteret i den danske fagpresse (Rich 2003) og beskrevet som en tilføjelse til den 3. danske rapport til FN's Børnekomité for året 2005 (Rich 2005). Fra FN komiteén gives der i dens bemærkninger til den danske regering af 30.9.2005 klart udtryk for bekymring for børnene i de danske asylcentre og komiteén beder direkte den danske regering om at råde bod her på.

Spørgsmålet om børn, der vokser op med fattigdom i Danmark, optager tilbagevendende offentligheden – og spørgsmålet rejses: er der fattige børn i Danmark? Et par undersø-

gelses fra de seneste år viser, at med anvendelsen af en grænse som EU's 50 procents grænse (dvs. 50 procent af medianindkomsten) er der mellem 5-10 pct. af børnene, der vokser op i familier, der lever under eller meget tæt på denne grænse (Bonke 2003; CASA 2004). Det betyder, at de i kortere eller længere perioder vokser op i en familie, hvor den disponible indkomst ligger på dette lave niveau. Når tallet angives så forholdsvis bredt hænger det bl.a. sammen med, at størrelsen på den disponible indkomst afhænger af hvem der oplyser: personerne selv – eller myndighederne.

Det er vigtigt her at holde fast i, at der er tale om relativ fattigdom og dermed udtryk for ulighed i samfundet. Men denne ulighed har i de senere år været stigende. Der er således med de seneste forlig på arbejdsmarkeds- og socialområdet sket en forringelse af situationen for de dårligst stillede familier på kontanthjælp. Dermed er der også sket en forøgelse af de grupper, der lever under denne grænse – en udvikling, der ikke er ganske ny men også konstateret tidligere (Bonke & Munk 2002).

Diskussionen af dette spørgsmål om fattigdom begrænser sig ofte til at fokusere på omfanget af fattigdom. Er der fx tale om 4 pct. af børnene (efter 50 procent grænsen) eller er det 8 pct. (efter 60 procent grænsen).

Men måske er der to andre spørgsmål, der er vigtigere, når vi overvejer konsekvenserne for børn. Det ene handler om, hvor lang tid fattigdomsperioden er – er den kortvarig (og det gælder for de fleste af de berørte børn i Danmark) eller langvarig, grænsende til en permanent situation. Det sidste skønnes at gælde for omkring 30.000 børn i Danmark.

Det andet spørgsmål er, hvad fattigdom gør ved børn. Nyere undersøgelser fra 1990'erne viser, at det er den langvarige forarmelse, der påvirker stærkt – og at det især er gennem den måde forældrene reagerer på. Her er virkningen kumulativ: den forstærkes fra det niveau, hvor forældrenes følelse af at være kasseret slår igennem, til sammenligningen med andre bedrestillede, til nedgangen i mulighederne, til konflikterne i familien og den begyndende ustabilitet i parforholdet. Familien rammes ikke kun materielt, langt fra – den rammes menneskeligt. Dermed rammes børn-forældre forholdet på en livsnerve: forældrene bliver mere distancerende, irritable, straffende fysisk, mindre lydhøre, bortfald af støtte. Fattigdommens psykologiske konsekvenser virker ud fra den relative fratagelse af muligheder, der igen giver relationerne i familien et knæk. Og lang tid med relativ fattigdom sætter sig ofte spor resten af livet.

Er den børnepolitiske linje med hensyn til de udsatte børn knækket? Svaret kan den enkelte selv overveje, men det er tydeligt, at der for en del af de udsatte børn mangler en konsekvent linje i børnepolitikken. Der er fastholdt en indsats mod virkningen af den sociale arv, og flere rapporter er blevet offentliggjort i efteråret 2005 (Ploug 2005). Svaret fra disse undersøgelser og udviklingsarbejder er, at hvis et forsøg på at bryde denne kobling mellem udsatte familieforhold og børnenes udvikling skal have en chance, så skal der sættes ind med en integreret støtte til både børn og familier – og at det skal ske gennem det hverdagsliv, som børnene lever i familien, daginstitution og skole. Men at bekæmpe en strukturelt baseret ulighed gennem forskellige former for kompenserende pædagogik har – om ikke alle så – de fleste odds imod sig. Dermed er det fastslået endnu engang, at der ingen nemme smutveje er til en børnepolitik, der effektivt vil støtte de udsatte børn. Det drejer sig om at fastholde de basale træk i velfærdssamfundets sikkerhedsnet for børn.

DE TRE SIKKERHEDSNET I BØRNS LIV

Da vi færdiggjorde analysen af risikobørn i Danmark (Jørgensen, et al., 1993) var der tale om forholdsvis klare konklusioner på flere punkter. En af konklusionerne var, at der er omkring 15 pct. af børnene i Danmark, der lever med en større eller mindre risiko for at ende i en vedvarende fejludvikling. Rapporten skelner mellem tre risikogrupper: den tungeste gruppe, der er permanent behandlingskrævende, mellemgruppen, der har alvorligt brug for hjælp og endelig børn med midlertidige vanskeligheder, der kan støttes effektivt med hurtig hjælp – og vurderede, at der er omkring 5 pct. i hver gruppe. Vi giver mest indlysende hjælp til den tungeste gruppe (kroniske lidelser, medfødte handicap),

sjældnere til gråzonegruppen (misbrugsgrupper, forældre med psykiske problemer, langvarig arbejdsløshed) – og kun undtagelsesvist til børn med midlertidige vanskeligheder (skilsmisseproblemer, mobning, familieproblemer). Derfor står vi med en stor udfordring for at skabe en sammenhængende børnepolitik, der har en klar profil i forhold til de udsatte børn: hvem hjælper – og hvordan?

En anden af konklusionerne var, at der for at skabe denne profil ikke altid kræves opfindelsen af nye behandlingsinstitutioner eller nye ideer på dette område. I hvert fald ikke i første række. Hvad der kræves er, at konsolidere de hjælpe- og behandlingsmuligheder der er. Eller reetablere de tilbud, man i farten nedlagde (fx skolesocialrådgivere). Sagt på en anden måde: vi skal fastholde og udbygge de tre vigtige sikkerhedsnet i børns liv – i stedet for at lave engangsprojekter og særlige puljemidler, der skal gives til projekter, der måtte være specielt iderige. Hvis man giver til disse projekter, samtidig med at man skærer ned på de bærende sikkerhedsnet i børns liv, har man sendt modsatrettede signaler – og kraftigt forringet situationen velfærdsmæssigt for børn.

De tre sikkerhedsnet er sundhedsplejen og den tidlige forebyggelse, daginstitutionsområdet, og endelig skolen som velfærdsbaseret institution. Der er ikke bevidst skåret ned, men konsekvensen af de senere års økonomiske politik har været, at der er tale om en udsultning af de tre sikkerhedsnet. Man kan ikke seriøst hævde at gøre noget for at bryde den sociale arv, og så samtidig begrænse muligheden for at intensivere den tidlige forebyggelse. Det kan være en indsats for at være opsøgende i forhold til de omkring 10 procent af forældrene, der ikke møder op til fødselsforberedelse, der ikke indgår i et konstruktivt samarbejde med sundhedsplejersken, der ikke får en plads i vuggestuen, fordi moderen er arbejdsløs, og hvis barnet får en plads, så møder forældrene ikke op til forældremøder, der ikke aktivt støtter barnet i skolearbejdet, der ikke er med til arrangementerne, der ikke.... osv. Det er en lang kæde af manglende deltagelse og manglende aktiv støtte til barnet – og det er forældre, der ofte selv føler sig presset ud eller ikke magter at leve op til kravene og forventningerne.

En aktiv og fremadrettet velfærdspolitik for børn skal udbygge disse sikkerhedsnet. Her ligger den store mulighed for tidligt at sætte ind og forhindre en fejludvikling. En opfølgning efter små ti år på risikoområdet viste desværre ikke den store gevinst af det, der er søgt gennemført (Jørgensen, 2002). Derfor er det både nødvendigt med en kritisk analyse af, hvad velfærd er for børn, hvordan den giver sig udtryk – og hvilke muligheder vi rent faktisk har liggende inden for rækkevidde, hvis vi politisk vil sætte handling bag ordene.

LITTERATUR

- Bonke, J. (2003) Dårlige økonomiske forhold som risikofaktor. Hvordan klarer børn, der vokser op i fattigdom, sig? Arbejdspapir 5.
- Bonke, J. & Munk, M. D. (2002) *Fordeling af velfærd i Danmark*. Socialforskningsinstituttet 02:27.
- CASA/Socialpolitisk Forening (2003) *Social Årsrapport 2003. Efter to år med borgerlig regering*. København: Socialpolitisk forening.
- Hansen, H. (2005) Fattigdom og sociale ydelser – skal modtagerne af sociale ydelser (yderligere) fattiggøres? I Jensen, P.H. Lund, H.H. Lund, Schultz-Jørgensen, P. & B. Schwartz (red.) *Velfærdssamfundets fremtid. En kritik og perspektivering af Regeringens Velfærdskommission – og nogle alternativer*. København: Socialpolitisk Forening, 149-159.
- Jørgensen, P. Schultz (1997) Børnepolitik – hvorfor og for hvem? Temanummer: Børn, familie, samfund. *Socialforskning*, marts 1997, 4-11.
- Jørgensen, P. Schultz et al. (1993) *Risikobørn. Hvem er de – hvad gør vi?*. København: SIKON.
- Jørgensen, P. Schultz (2003) Socialpolitisk på børneområdet – siden regeringens start i november 2001. I: CASA/Socialpolitisk Forening: *Social Årsrapport 2003. Efter to år med borgerlig regering*. København: Socialpolitisk Forening, 133-138.
- Jørgensen, P. Schultz (2002) Risikobørn i Danmark – status over en 10-årig indsats. *Social Kritik*, 84, 98-110.
- Ploug, N. (2005) *Social arv. Sammenfatning 2005*. Socialforskningsinstituttet 05:10.
- Rich, B. (2003) Asylsøgende børns sundhedstilstand. *Ugeskrift for Læger* 165/5, 27. januar.
- Rich, B. (2005) Comments on the Third Danish Report on the Observance of The UN Convention on the Rights of the child. Notat, 4 p.
- Schaffer, R. H. (2004) *Beslutninger om børn*. København: Hans Reitzel.

